

**ROBERT SZMYTKIE
PRZEMYSŁAW TOMCZAK**

Uniwersytet Wrocławski

KIERUNKI ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO PO AKCESJI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Abstract: Development Paths of the Dolnośląskie Voivodeship Rural Areas after the Accession to the European Union. The article presents the analysis of contemporary development directions of rural areas of the Dolnośląskie Voivodeship. Five types of the functional specialization were distinguished (agriculture, forestry, suburbanization, economic activity and rural tourism) which was described by two features. Rural communes on Lower Silesia differ in the number, and the kind of the specialization. This can be caused by the environmental and socio-economic factors, *e.g.* the distance from major urban centers. The examinations state also the deepening of functional specialization of particular communes.

Keywords: Agriculture, development directions, Dolnośląskie Voivodeship, rural areas.

Wprowadzenie

Obszary wiejskie tradycyjnie utożsamiane są z rolniczym użytkowaniem gruntów i prowadzeniem działalności rolniczej. Zachodzące w ostatnich latach przekształcenia społeczno-gospodarcze (w tym m.in.: zmniejszenie zatrudnienia w sektorze rolnym, zwiększenie średniej wielkości gospodarstwa – a w konsekwencji zmniejszenie ich liczby, wyłączenie z rolniczego użytkowania gruntów o niewielkiej przydatności, w wielu przypadkach uzyskiwanie niskich dochodów z prowadzenia gospodarstwa rolnego) przyczyniły się do zmiany typowo rolniczego wizerunku obszarów wiejskich. Mimo że działalność rolnicza w dalszym ciągu pozostaje kluczowym kierunkiem rozwoju tych obszarów, to obserwuje się coraz większą aktywność mieszkańców wsi w działalności pozarolniczej. W niektórych przypadkach (tam gdzie jest wygaszana produkcja rolna albo w najbliższym otoczeniu dużych ośrodków miejskich) ten typ działalności nie pełni tylko funkcji uzupełniającej, ale dominującą. Polska, w tym także dolnośląska wieś coraz wyraźniej wpisuje się w koncepcję wielofunkcyjnego rozwoju. Wydaje się, że wzrost różnorodności obszarów wiejskich osiągnąć przez wzbogacenie struktury funkcji społeczno-gospodarczych jest podstawowym warun-

kiem ich dalszego rozwoju. Należy jednak pamiętać, że tylko właściwe rozpoznanie istniejącego potencjału gospodarczego, jak i trafnie dobrana ścieżka rozwoju tych obszarów daje gwarancję osiągnięcia sukcesu gospodarczego.

Celem opracowania jest identyfikacja współczesnych kierunków rozwoju obszarów wiejskich woj. dolnośląskiego. Tak określony cel pozwala na ukazanie ścieżek rozwoju poszczególnych gmin, ale też wytypowanie obszarów problemowych, które wymagają wsparcia zewnętrznego. Cel opracowania nawiązuje zarazem do zagadnienia wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, który stał się priorytetem rozwoju polskiej wsi po akcesji do Unii Europejskiej.

Analizę przeprowadzono dla obszarów wiejskich woj. dolnośląskiego, które w tym opracowaniu rozumiane są jako gminy wiejskie i wiejskie części gmin miejsko-wiejskich (w sumie 133 jednostki). Region dolnośląski cechuje się dużym zróżnicowaniem warunków naturalnych (zwłaszcza w zakresie rzeźby terenu, typów gleb, lesistości i sieci hydrograficznej), które decydują o potencjale rozwojowym obszarów wiejskich. Przystępując do analizy współczesnych kierunków rozwoju obszarów wiejskich na terenie województwa wyróżniono pięć głównych kierunków rozwoju:

- A. Rolnictwo
- B. Gospodarka leśna
- C. Suburbanizacja
- D. Aktywność gospodarcza
- E. Turystyka wiejska

Każdy z kierunków rozwoju został następnie scharakteryzowany za pomocą dwóch cech wskaźnikowych (tab. 1), które z kolei posłużyły do obliczenia wskaźnika syntetycznego, obrazującego stopień rozwoju danej sfery.

W badaniach wykorzystano dane dla gmin wiejskich i wiejskich części gmin miejsko-wiejskich pochodzące z Banku Danych Lokalnych GUS. We wstępnej fazie analizy przyjęto, że będzie ona obejmowała okres funkcjonowania Polski w ramach struktur Unii Europejskiej (czyli lata 2004–2013). W toku badań stwierdzono jednak bardzo wysoką korelację rozkładu wartości poszczególnych wskaźników (na poziomie ok. 0,95–0,99) oraz wzrost dysproporcji między wartościami minimalnymi i maksymalnymi dla krańcowych lat analizy, co wskazuje na niewielką zmienność i pogłębianie się specjalizacji funkcjonalnej obszarów wiejskich na terenie woj. dolnośląskiego. Dlatego zdecydowano, że badanie będzie miało charakter statyczny i zostanie przeprowadzone na podstawie danych z 2013 r., co ma obrazować aktualny stopień zaawansowania specjalizacji funkcjonalnej obszarów wiejskich.

Cechy, które posłużyły do analizy kierunków rozwoju obszarów wiejskich
na Dolnym Śląsku

Kierunki rozwoju		Cechy wyznacznikowe	
A	Rolnictwo	A1	Podatek rolny na mieszkańca w 2013 r.
		A2	Udział powierzchni użytków rolnych w 2013 r.
B	Gospodarka leśna	B1	Udziałów powierzchni gruntów leśnych w 2013 r.
		B2	Udział podmiotów z działu leśnictwo w 2013 r.
C	Suburbanizacja	C1	Saldo migracji na 1000 mieszkańców w latach 2011–2013
		C2	Mieszkania oddane do użytkowania na 1000 mieszkańców (lata 2011–2013)
D	Aktywność gospodarcza	D1	Podmioty gospodarcze na 1000 mieszkańców w 2013 r.
		D2	Pracujący na 100 mieszkańców w wieku produkcyjnym w 2013 r.
E	Turystyka wiejska	E1	Miejsca noclegowe na 1000 mieszkańców w 2013 r.
		E2	Podmioty z branży turystycznej ¹ na 1000 mieszkańców w 2013 r.

Źródło: Opracowanie własne (tab. 1 i 2).

1. Metoda badawcza

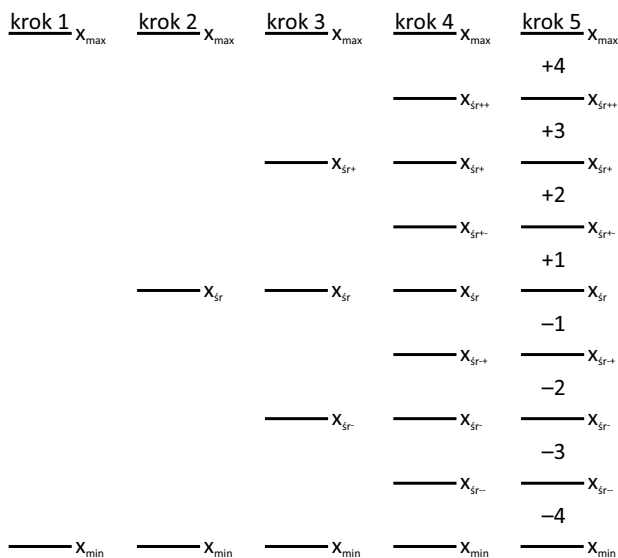
Do określenia kierunków rozwoju obszarów wiejskich w woj. dolnośląskim wykorzystano taksonomiczną metodę porządkowania liniowego. Metoda ta pozwala na ustalenie hierarchii jednostek, czyli uporządkowanie ich od jednostki stojącej najwyżej w hierarchii do jednostki znajdującej się w niej najniżej. Hierarchię jednostek określa się na podstawie ich odległości od tzw. wzorca rozwoju [Nowak 1989]. Do analizy zróżnicowania jednostek terytorialnych w zakresie przyjętych wskaźników wykorzystano metodę *k średnich*. Dla każdego miernika zbior badanych jednostek został podzielony na 8 klas. Granice między poszczególnymi klasami stanowiły odpowiednie średnie arytmetyczne [Runge 2006; Brezdeń *et al.* 2012]. Ostatnim krokiem analizy była bonitacja punktowa [Sołowiej 1992], czyli nadanie rang dla analizowanych jednostek zależne od ich przynależności do wydzielonych w trakcie postępowania klas.

W celu wychwycenia specyfiki funkcjonalnej obszarów wiejskich w woj. dolnośląskim w procedurze badawczej wykorzystano dane dla wszystkich gmin wiejskich i wiejskich części gmin miejsko-wiejskich w kraju (w sumie 2173 jednostki), dla któ-

¹ Jako podmioty z branży turystycznej uwzględniono podmioty gospodarcze związane z szeroko rozumianą turystyką i funkcjonujące w ramach czterech działów PKD: 55 (Zakwaterowanie), 56 (Działalność usługowa związana z żywnością), 79 (Działalność organizatorów turystyki, pośredników i agentów turystycznych oraz pozostała działalność usługowa w zakresie rezerwacji i działalności z nią związane) i 93 (Działalność sportowa, rozrywkowa i rekreacyjna).

rych zestawiono dane dla 10 przyjętych cech wskaźnikowych. Postępowanie badawcze składało się z pięciu zasadniczych kroków (ryc. 1):

1. Uporządkowanie jednostek w zakresie poszczególnych wskaźników od jednostki stojącej najwyżej w hierarchii (x_{\max}) do jednostki znajdującej się najniżej (x_{\min}).
2. Podział jednostek na dwie klasy. Granicę między klasami stanowi średnia arytmetyczna obliczona dla wszystkich jednostek (x_{sr}).
3. Podział jednostek na 4 klasy. Wydzielone w kroku 2 klasy podzielono na dwie podklasy. Granice między podklasami stanowią: średnia arytmetyczna obliczona dla jednostek, w których wartość danego wskaźnika była wyższa od średniej dla całego zbioru ($x_{\text{sr}+}$) oraz średnia arytmetyczna obliczona dla jednostek, w których wartość danego wskaźnika była niższa od średniej dla całego zbioru ($x_{\text{sr}-}$).
4. Podział jednostek na 8 klas. Wydzielone w kroku 3 klasy podzielono na dwie podklasy. Granice między podklasami stanowią średnie arytmetyczne obliczone dla każdej z klas wydzielonych w kroku 3 ($x_{\text{sr}++}$, $x_{\text{sr}+-}$, $x_{\text{sr}-+}$, $x_{\text{sr}--}$).
5. Nadanie rang dla poszczególnych jednostek terytorialnych zależne od ich przynależności do wydzielonych w kroku 4 klas. Jednostkom znajdujących się w klasach powyżej średniej arytmetycznej dla całego zbioru (x_{sr}) przyznano punkty dodatnie, a jednostkom położonym w klasach poniżej średniej – wartości ujemne.

Ryc. 1. Schemat postępowania badawczego
Źródło: Opracowanie własne.

Wartość wskaźnika syntetycznego dla każdego z kierunków rozwoju została obliczona jako suma wartości rang określonych dla wskaźników przyjętych do charakterystyki danego kierunku i mieści się w przedziale od -8 do 8. Przyjęto, że specjalizacja jednostki w zakresie danego kierunku rozwoju ma miejsce, gdy wskaźnik syntetyczny przyjmuje wartość od +2 do +8. Wartości średnich arytmetycznych, którymi posłużono się do wydzielenia klas w zakresie poszczególnych wskaźników prezentuje tab. 2.

Tabela 2

Średnie arytmetyczne stanowiące granice między klasami dla przyjętych wskaźników

Kierunki rozwoju	Cecha	Wartości średnich arytmetycznych							
		$X_{\text{sr}++}$	$X_{\text{sr}+}$	$X_{\text{sr}-}$	X_{sr}	$X_{\text{sr}+}$	$X_{\text{sr}-}$	$X_{\text{sr}-}$	
A	Rolnictwo	A1	314,15	218,92	160,17	121,26	87,26	59,19	32,2
		A2	84,84	77,74	71,41	65,01	57,07	47,63	34,79
B	Gospodarka leśna	B1	57,11	44,31	35,04	27,83	21,2	15,31	8,68
		B2	10,01	5,32	3,27	1,99	1,16	0,61	0,21
C	Suburbanizacja	C1	13,89	6,34	2,81	0,58	-1,22	-3,13	-5,39
		C2	10,03	5,69	3,96	2,97	2,25	1,63	1,01
D	Aktywność gospodarcza	D1	113,32	87,46	74,62	65,81	58,75	51,67	43,88
		D2	45,53	26,08	19,15	14,90	11,96	9,46	7,07
E	Turystyka wiejska	E1	578,48	142,89	54,39	22,58	9,19	3,16	0,32
		E2	22,24	6,85	4,29	3,17	2,42	1,82	1,23

2. Kierunek: Rolnictwo

W celu określenia rolniczego kierunku rozwoju obszarów wiejskich Dolnego Śląska posłużono się wskaźnikiem syntetycznym, który był pochodną dwóch cech: procentowego udziału powierzchni użytków rolnych w 2013 r. (tab. 3) oraz wysokości podatku rolnego na mieszkańca w 2013 r. (tab. 4). Z analizy rozkładu przestrzennego tego wskaźnika można zauważyć wyraźne zróżnicowanie regionalne, przy czym wykształcony układ przestrzenny badanego wskaźnika w dużym stopniu nawiązywał do jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Rysują się w tym miejscu dwie dobrze znane zależności, że im wyższy wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej (wvrrpp) tym większa jest wysokość naliczonego podatku z tego typu użytków rolnych i tym większy udział użytków rolnych na danym obszarze.

Tabela 3

Obszary wiejskie Dolnego Śląska o największym i najmniejszym udziale użytków rolnych w 2013 r. (%)

Gmina	Wartość wskaźnika	Gmina	Wartość wskaźnika
Domaniów	93,36	Osiecznica	6,70
Ruja	92,43	Węgliniec	10,69
Żórawina	90,59	Stronie Śląskie	18,45

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Banku Danych Lokalnych GUS (tab. 3–12).

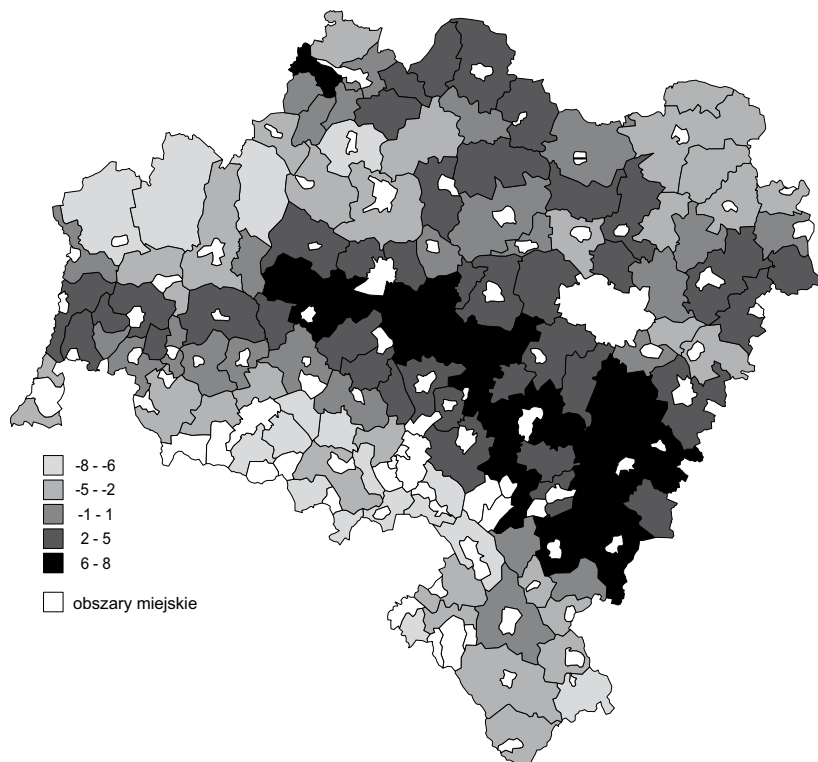
Tabela 4

Obszary wiejskie Dolnego Śląska o największej i najmniejszej wysokości podatku rolnego na mieszkańca w 2013 r. (zł)

Gmina	Wartość wskaźnika	Gmina	Wartość wskaźnika
Wiązów	555,03	Lewin Kłodzki	10,99
Kondratowice	529,74	Osiecznica	14,11
Ciepłowody	504,52	Podgórzyn	16,48

Na podstawie ryc. 2 można stwierdzić, że omawiany wskaźnik najwyższe wartości odnotował w powiatach położonych w centralnej i wschodniej części województwa (powiaty: strzeliński, oławski, wrocławski, dzierzoniowski, ząbkowicki, świdnicki, średzki, legnicki, jaworski i złotoryjski). Jest to obszar, który według *Strategii Rozwoju Obszarów Wiejskich Dolnego Śląska z 2000 r.* swoim zasięgiem nawiązuje do regionu o dominujących cechach rolnictwa intensywnego. Bardzo korzystne i korzystne uwarunkowania przyrodnicze (bardzo dobre gleby, sprzyjający klimat, nizinny charakter ukształtowania terenu – niesprawiający problemów w pracach polowych) pozwalają traktować ten obszar jako główne „zagłębienie” produkcji rolniczej na Dolnym Śląsku. Dlatego nie powinno być zaskoczeniem, że w wielu gminach (Żórawina, Legnickie Pole, Kobierzyce, Udanin, Wiązów, Borów) należących do tego obszaru powierzchnia użytków rolnych jest na poziomie większym niż 90% (średnia dla województwa wynosi 46,3%). O typowo rolniczym charakterze tego regionu świadczy przykład gminy Żórawina, która charakteryzuje się najwyższym w Polsce wskaźnikiem waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej – ok. 108 pkt (tzn. są tu teoretycznie najkorzystniejsze warunki przyrodnicze do tego, aby mogła rozwijać się produkcja rolnicza). Funkcjonujące na tym obszarze gospodarstwa rolne w wielu przypadkach są w stanie dostarczyć na rynek odpowiednio dużej i jednorodnej partii produktów decydując tym samym o poziomie towarowości dolnośląskiego rolnictwa. Niejednokrotnie posiadany przez właścicieli tych gospodarstw majątek pozwala nie tylko na zabezpieczenie

kredytów inwestycyjnych, ale także daje możliwość zakupu maszyn i sprzętu nowej generacji, gwarantujących stosowanie najnowocześniejszych technik i technologii produkcyjnych. Ponadto rolnicy, którzy planują powiększyć areał swojego gospodarstwa, są nieraz gotowi zapłacić za hektar urodzajnej ziemi dwu, trzykrotnie większą stawkę od średniej dla województwa (34,2 tys.).

Ryc. 2. Wskaźnik syntetyczny dla kierunku: Rolnictwo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych (ryc. 2–7).

Do drugiej grupy gmin, charakteryzujących się najniższymi wartościami wskaźnika syntetycznego, należą gminy skoncentrowane w powiatach położonych w południowej, sudeckiej części województwa. Są to obszary, które cechuje:

- niska jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej (np. w gminie Szklarska Poręba – 32 pkt) przejawiająca się znacznym udziałem gleb w V i VI klasie bonitacyjnej – czyli w większości przypadków nie gwarantującej opłacalności produkcji rolnej;
- nachylenie stoków na terenach górzystych utrudniające lub całkowicie ograniczające jakiegokolwiek prace polowe;
- przekwalifikowywanie gruntów rolnych o niskiej przydatności rolniczej na grunty leśne oraz tych, które powstały w wyniku sukcesji naturalnej.

Zgodnie ze *Strategią Rozwoju Obszarów Wiejskich Dolnego Śląska z 2000* opisany powyżej region powinien spełniać funkcje przemysłowo-rekreacyjno-turystyczne. Jest to obszar, który predysponowany jest do łączenia produkcji rolnej z funkcją agroturystyczną. Szansą rozwoju dla funkcjonujących tu gospodarstw jest również prowadzenie gospodarstwa na podstawie metod ekologicznych. Do grupy gmin o najniższych wartościach omawianego wskaźnika należą ponadto powiaty leżące w północno-zachodniej części województwa (północna część powiatu zgorzeleckiego, powiat bolesławiecki) oraz w północno-wschodniej (powiat milicki). Tak niska wartość tego wskaźnika była związana przede wszystkim z niską przydatnością rolniczą gleb na tych terenach, jak i wysokim poziomem lesistości (np. w przypadku gminy Osiecznica wynosi ona ponad 83%).

3. Kierunek: Gospodarka leśna

Wskaźnik syntetyczny pozwalający określić gospodarkę leśną jako kierunek rozwoju obszarów wiejskich woj. dolnośląskiego został skonstruowany na podstawie dwóch cech: udziału lasów w ogólnej powierzchni w 2013 r. (tab. 5) i udziału podmiotów z działu leśnictwo w 2013 r. (tab. 6).

Tabela 5

Obszary wiejskie Dolnego Śląska o największym i najmniejszym udziale lasów w ogólnej powierzchni w 2013 r. (%)

Gmina	Wartość wskaźnika	Gmina	Wartość wskaźnika
Osiecznica	87,29	Domaniów	0,64
Węgliniec	86,58	Żórawina	1,63
Stronie Śląskie	78,91	Legnickie Pole	2,78

Tabela 6

Obszary wiejskie Dolnego Śląska o największym i najmniejszym udziale podmiotów z działu leśnictwo w 2013 r. (%)

Gmina	Wartość wskaźnika	Gmina	Wartość wskaźnika
Stronie Śląskie	19,57	10 gmin	0,00
Złoty Stok	11,36		
Przemków	10,71		

W 2013 r. lasy na Dolnym Śląsku zajmowały 591,9 tys. ha. Odpowiadało to lesistości na poziomie 29,7%. Wynik ten różnił się od średniej krajowej (29,4%) tylko o 0,3 pkt proc. W strukturze własnościowej lasów na terenie woj. dolnośląskiego domi-

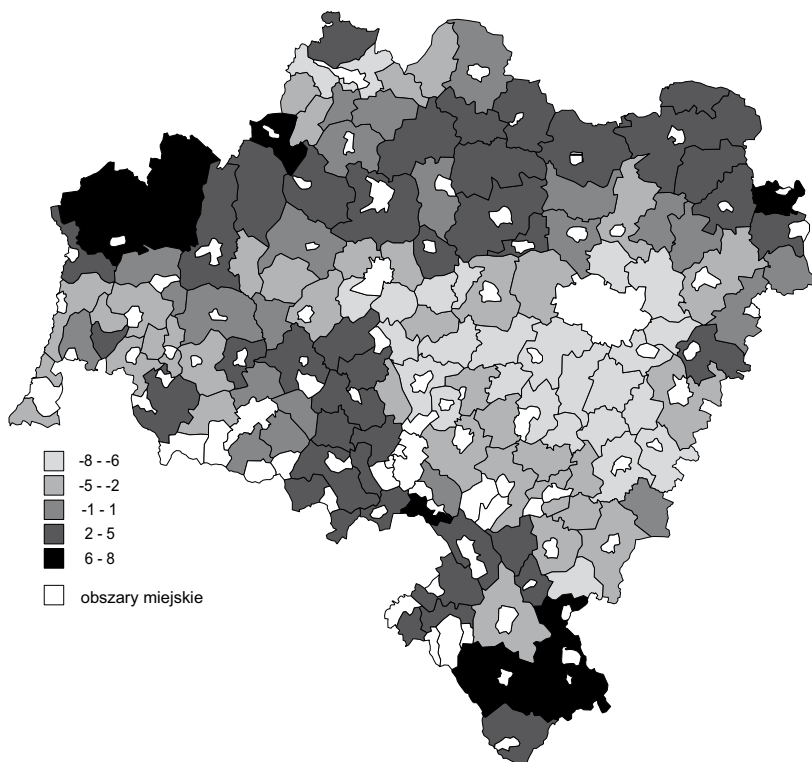
nią lasy publiczne, będące pod zarządem Lasów Państwowych (LP). Stanowią 93% ogólnej powierzchni lasów (średnia dla kraju – 77%). W latach 1999–2013 w analizowanym województwie odnotowano największy w Polsce wzrost powierzchni lasów. Zasoby leśne powiększyły się z 561,0 tys. ha do 591,3 tys. ha. Stanowiło to wzrost o blisko 5,5%. Z danych GUS wynika, że średnio na 1 mieszkańca Dolnego Śląska przypadało 0,20 ha lasu (średnia dla kraju 0,24 ha). Z kolei przeciętna zasobność drzewostanów w dolnośląskich lasach wynosiła 277 m³/ha (średnia dla kraju 266 m³/ha). Ponadto, średnia cena za m³ drewna w obrębie oddziaływania Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych we Wrocławiu była najwyższa w kraju i wynosiła 195,71 zł (średnia dla kraju 170,7 zł). Według stanu gatunkowego drzewostanów w Polsce omawiane zasoby liczone w procentowym udziale grubizny zdominowane były przez sosnę. Ten typ drzewostanu stanowił ponad 61%. Na kolejnych miejscach z dużo mniejszym udziałem plasowały się: świerk, buk, dąb, brzoza i olsza (od 5 do 7%). Pod tym względem lasy dolnośląskie wypadają zgoła odmiennie. Nie zauważa się już takiej dominacji sosny. W tym przypadku jej udział w zasobach drzewnych na pniu wynosił 35,3%. Niewiele mniejszy, bo 28,3% udział przypadał na świerk [*Leśnictwo* 2014].

Analizując rozkład przestrzenny powierzchni lasów na terenie woj. dolnośląskiego można doszukać się znacznego zróżnicowania regionalnego. W 2013 r. tylko w 6 powiatach (bolesławieckim, jeleniogórskim, zgorzeleckim, kłodzkim wałbrzyskim i milickim) charakteryzujących się największą lesistością (od 40,4% do 58,8%) koncentrowało się ok. 45% ogólnej powierzchni lasów omawianego województwa. W pięciu gminach udział lasów w ogólnej powierzchni był większy niż 70% (Gromadka – 71,6%, Stronie Śląskie – 75,5%, Szklarska Poręba – 79,8%, Węgliniec – 83,2%, Osiecznica – 83,8%).

Badania Ratajczaka [2012] wskazują, że szeroko pojęty sektor leśno-drzewny odnotował ok. 2% udział w tworzeniu PKB w Polsce. Z tego samego opracowania wynika, że blisko 375 tys. Polaków (ok. 1% całej populacji) jest zatrudnionych w sektorze powiązany z leśnictwem i przetwórstwem drewna. O ważnej roli omawianego sektora świadczą uzyskane wyniki w światowych rankingach (4. miejsce pod względem eksportu mebli oraz 10. w przypadku ich produkcji). Warto w tym miejscu zaznaczyć, że pozyskiwane drewno nie stanowi w żadnym stopniu zagrożenia dla trwałości zasobów leśnych. Dla przykładu LP w 2011 r. pozyskały 60% rocznego przyrostu grubizny brutto – pozostała część wzbogaciła zasoby drzewne na pniu. Jednym z ważniejszych mierników charakteryzujących gospodarkę leśną jest udział podmiotów z leśnictwa w wybranych jednostkach administracyjnych. W 2013 r. w gminach wiejskich i na obszarach wiejskich gmin miejsko-wiejskich Dolnego Śląska wskaźnik ten przyjmował wartości z przedziału od 0 do 19,57. W 10 analizowanych gminach nie odnotowano żadnego tego typu podmiotu. W większości były to gminy, które charakteryzowały się największym udziałem użytków rolnych, a gospodarstwa tam funkcjonujące odznaczały się relatywnie wysokim poziomem towarowości. Ponadto, można doszukać się względnie wysokiej zależności między lesistością a udziałem podmiotów należących

do sektora leśnego. W tym przypadku współczynnik korelacji był bliski wartości 0,6. Największym udziałem omawianych podmiotów wyróżniały się przede wszystkim gminy leżące w powiecie kłodzkim (Stronie Śląskie – 19,6%, Złoty Stok – 11,4%, Łądek Zdrój – 10,3%, Szczytna – 9,1%).

Najwyższymi wartościami wskaźnika syntetycznego w przypadku gospodarki leśnej (ryc. 3) odznaczały się gminy sudeckie (zwłaszcza w powiecie kłodzkim) i jednostki położone w północnej części województwa, związane z dużymi kompleksami leśnymi (lasy w Dolinie Baryczy, Bory Dolnośląskie), a najniższymi typowo rolnicze gminy położone w centralnej i wschodniej części województwa (głównie na obszarze Niziny Śląskiej).

Ryc. 3. Wskaźnik syntetyczny dla kierunku: Gospodarka leśna

4. Kierunek: Suburbanizacja

Suburbanizacja jest współcześnie jednym z najbardziej żywiłowo rozwijających się kierunków przeobrażeń obszarów wiejskich w skali Dolnego Śląska (jak i całego kraju) i genetycznie związana jest z obszarami podmiejskimi. W strefach podmiejskich

obserwuje się bowiem intensywny rozwój budownictwa mieszkaniowego (głównie indywidualnego), który jest następstwem napływu ludności z pobliskich miast [por. Mayer, Szmytkie 2014], dlatego też do identyfikacji suburbanizacji jako kierunku rozwoju obszarów wiejskich na Dolnym Śląsku wybrano następujące wskaźniki: saldo migracji na 1000 mieszkańców w latach 2011–13 (tab. 7) i mieszkania oddane do użytkowania na 1000 mieszkańców w latach 2011–13 (tab. 8). Ze względu na dużą zmienność i losowe wahania wartości w przypadku obu cech zdecydowano się na wykorzystanie danych z trzech lat, co miało na celu zminimalizowanie problemu błędnej interpretacji otrzymanych wyników.

Tabela 7

Obszary wiejskie Dolnego Śląska o najwyższym i najniższym saldzie migracji na 1000 mieszkańców w latach 2011–2013 (‰)

Gmina	Wartość wskaźnika	Gmina	Wartość wskaźnika
Czernica	31,79	Zagrodno	-7,67
Siechnice	31,55	Niechlów	-7,27
Jerzmanowa	31,18	Niemcza	-7,16

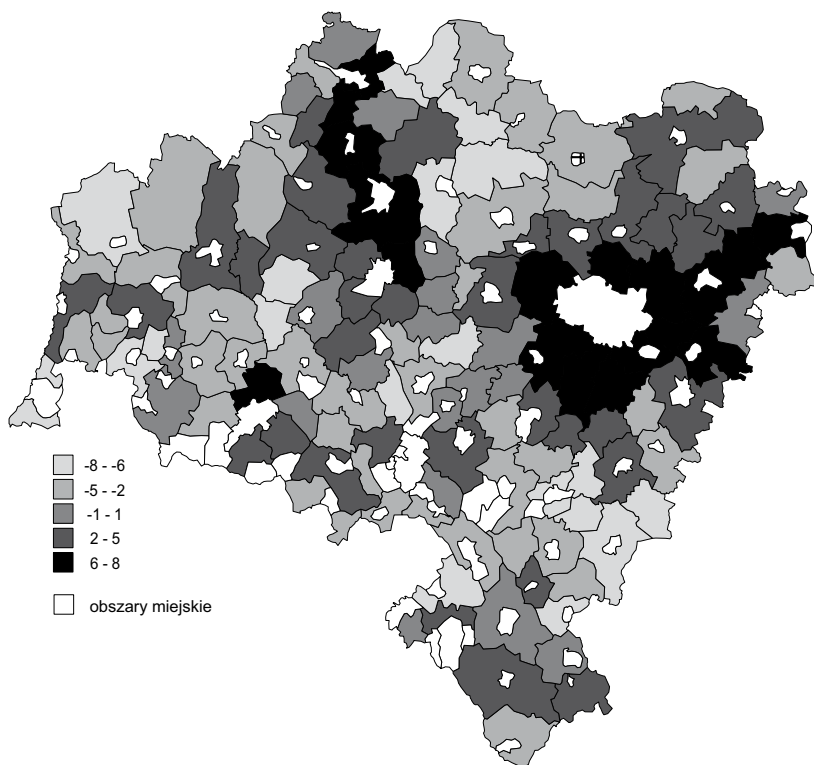
Tabela 8

Obszary wiejskie Dolnego Śląska o największej i najmniejszej liczbie mieszkań oddanych do użytkowania na 1000 mieszkańców w latach 2011–2013

Gmina	Wartość wskaźnika	Gmina	Wartość wskaźnika
Siechnice	24,63	Pęcław	0,00
Czernica	19,69	Węglińiec	0,18
Długoleka	18,20	Kondratowice	0,52

Na terenie Dolnego Śląska procesom suburbanizacji podlegają w szczególności gminy podwrocławskie, położone w obrębie pierwszego pierścienia gmin otaczających Wrocław. Na ich terenie procesy suburbanizacji są najbardziej zaawansowane [por. Mayer, Szmytkie 2014] i to zarówno w aspekcie demograficznym, jak i gospodarczym (ma tu miejsce intensywny rozwój gospodarczy). Proces „rozlewania się” Wrocławia zaczyna już także obejmować drugi pierścień gmin położonych wokół stolicy regionu, np. gminy Oleśnica i Jelcz-Laskowice. Na terenie woj. dolnośląskiego podobne zjawiska, jednak w znacznie mniejszej skali, obserwowane są również w otoczeniu ośrodków subregionalnych oraz większych ośrodków powiatowych, tzn. w gminach leżących w sąsiedztwie Jeleniej Góry, Wałbrzycha, Świdnicy, Bolesławca, Zgorzelca i miast tworzących Legnicko-Głogowski Obszar Funkcjonalny (ryc. 4). W przypadku wymienionych ośrodków lub zespołów miejskich procesy suburbanizacji dotyczą po-

jedynych gmin wiejskich lub pierścienia wsi bezpośrednio sąsiadujących z miastem. Dodatnim saldem migracji cechują się również niektóre gminy sudeckie (np. Stronie Śląskie, Bystrzyca Kłodzka), które w ostatnich latach stały się atrakcyjnym miejscem do zamieszkania dla mieszkańców dużych miast. W tych gminach [ze względu na depopulacyjny charakter wielu wsi w okresie powojennym – por. np. Miszewska 1989; Ciok 1995] napływ ludności nie musi być związany z rozwojem budownictwa mieszkaniowego. W odróżnieniu od stref podmiejskich gminy położone peryferyjnie względem głównych ośrodków miejskich cechują się ujemnym saldem migracji oraz niewielkim ruchem budowlanym. Dotyczy to w szczególności obszarów wiejskich w powiecie ząbkowickim, strzelińskim, dzierzoniowskim, lwóweckim, górskim, wołowskim i na terenie Borów Dolnośląskich.

Ryc. 4. Wskaźnik syntetyczny dla kierunku: Suburbanizacja

5. Kierunek: Aktywność gospodarcza

Inną zastosowaną w opracowaniu miarą pozwalającą określić kierunki rozwoju obszarów wiejskich na Dolnym Śląsku jest miara aktywności gospodarczej mieszkań-

ców. W tym przypadku wskaźnik syntetyczny został opracowany na podstawie 2 cech: podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców w 2013 r. (tab. 9) oraz pracujących na 100 mieszkańców w wieku produkcyjnym w 2013 r. (tab. 10).

Tabela 9

Obszary wiejskie Dolnego Śląska o największej i najmniejszej liczbie podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców w 2013 r.

Gmina	Wartość wskaźnika	Gmina	Wartość wskaźnika
Kobierzyce	149,96	Ruja	45,27
Siechnice	142,26	Ścinawa	45,66
Stronie Śląskie	131,35	Sulików	47,71

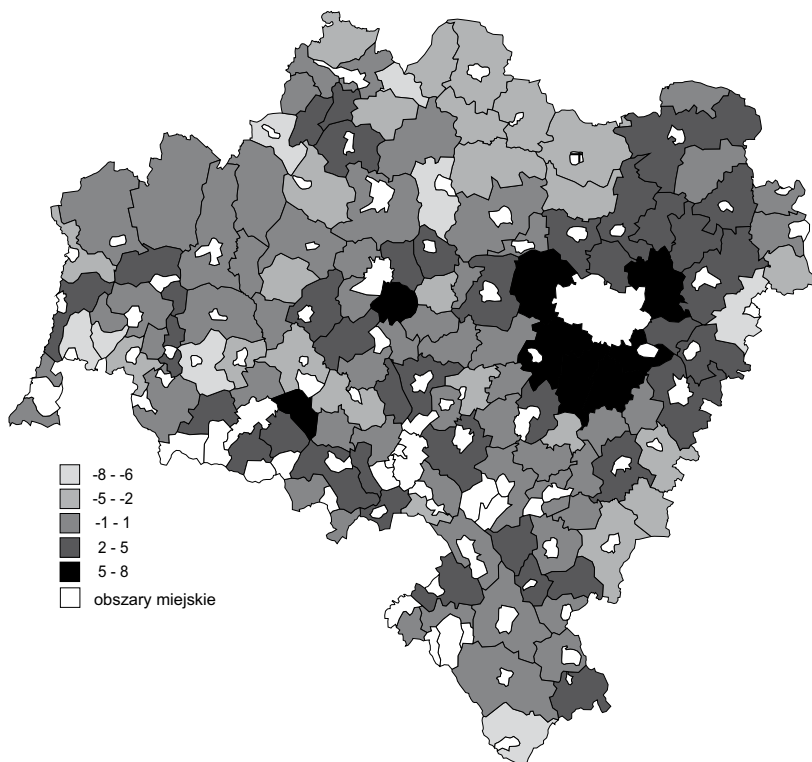
Tabela 10

Obszary wiejskie Dolnego Śląska o największej i najmniejszej liczbie pracujących na 100 mieszkańców w wieku produkcyjnym w 2013 r.

Gmina	Wartość wskaźnika	Gmina	Wartość wskaźnika
Polkowice	178,56	Lubomierz	1,88
Kobierzyce	157,51	Ścinawa	2,67
Legnickie Pole	64,24	Szczytna	2,77

Analizując rozkład przestrzenny tego wskaźnika zauważa się pewne prawidłowości. Omawiany wskaźnik najwyższe wartości odnotował przede wszystkim w strefie podmiejskiej Wrocławia (ryc. 5). Warto podkreślić, że strefa ta obejmuje nie tylko gminy leżące w najbliższym otoczeniu stolicy województwa, ale także te, które nie tworzą bezpośredniego sąsiedztwa i położone są w tzw. drugim pierścieniu gmin otaczających Wrocław. Ponadto, większą aktywność gospodarczą mieszkańców obszarów wiejskich Dolnego Śląska można zaobserwować w gminach podmiejskich (m.in. skupionych wokół Legnicy, Jeleniej Góry, Wałbrzycha, Lubina, Głogowa czy Świdnicy), których położenie jest mocno związane z ośrodkami miejskimi, nie tylko fizycznie przez granicę, ale w głównej mierze funkcjonalnie. Zaznacza się zatem wyraźna zależność między poziomem aktywności gospodarczej a odległością od miejskich biegunów wzrostu, a w mniejszym stopniu od:

- usytuowania względem ważnych ciągów komunikacyjnych,
- potrzeby wzmocnienia głównego, rolniczego profilu działalnością pozarolniczą,
- sytuacji finansowej mieszkańców wsi czy też od samej ich zaradności, umiejętności prowadzenia z pozytywnym skutkiem wybranej działalności gospodarczej.

Ryc. 5. Wskaźnik syntetyczny dla kierunku: Aktywność gospodarcza

Ze szczegółowej analizy podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym wynika, że w 2013 r. omawiany wskaźnik w skali kraju przyjmował wartość 166,7. W porównaniu do 2004 r. odnotowano wzrost o blisko 13%. Wyraźną różnicę w wielkości tego wskaźnika, sięgającą ponad 80 pkt proc., zauważa się w bezpośrednim zestawieniu miast i wsi. Dla obu typów jednostek osadniczych wynosił on odpowiednio 112 i 202. W przypadku dolnośląskiej wsi analizowany wskaźnik stanowił wartość 124,6. Największą i najmniejszą liczbę podmiotów na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym odnotowano odpowiednio we wsi zachodniopomorskiej (137,7) i wsi lubelskiej (86,0). Z analizy danych odnoszących się do 78 gmin wiejskich i 55 gmin miejsko-wiejskich (z wydzieleniem tylko obszarów wiejskich) woj. dolnośląskiego wskaźnik ten przyjmował wartości od 68,8 w gminie Ścinawa do 229 w gminie Kobierzyce [por. Kamińska 2011; *Opracowanie...* 2014].

6. Kierunek: Turystyka wiejska

Do określenia kierunku rozwoju obszarów wiejskich woj. dolnośląskiego w zakresie turystyki wiejskiej wykorzystano następujące wskaźniki: liczba miejsc nocle-

gowych na 1000 mieszkańców w 2013 r. (tab. 11) i liczba podmiotów z branży turystycznej na 1000 mieszkańców w 2013 r. (tab. 12). W opracowaniu nie skorzystano z danych dotyczących obiektów indywidualnego zakwaterowania (w tym gospodarstw agroturystycznych), mając w świadomości ich niewielką wiarygodność [por. Szmytkie 2015].

Tabela 11

Obszary wiejskie Dolnego Śląska o największej i najmniejszej liczbie miejsc noclegowych na 1000 mieszkańców w 2013 r.

Gmina	Wartość wskaźnika	Gmina	Wartość wskaźnika
Stronie Śląskie	380,35	60 gmin	0,00
Podgórzyn	172,27		
Lewin Kłodzki	94,99		

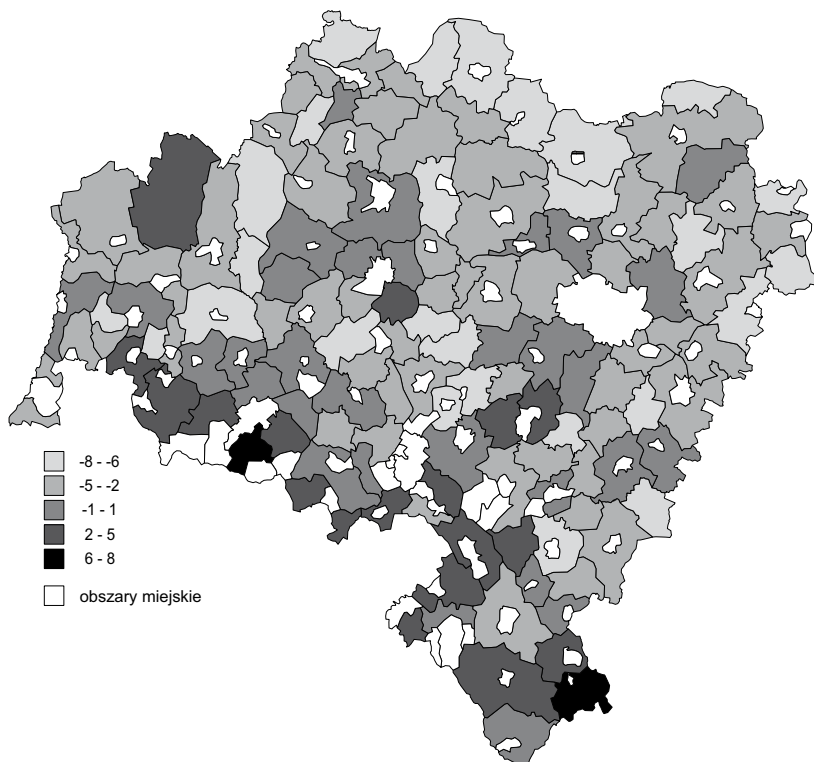
Tabela 12

Obszary wiejskie Dolnego Śląska o największej i najmniejszej liczbie podmiotów z branży turystycznej na 1000 mieszkańców w 2013 r.

Gmina	Wartość wskaźnika	Gmina	Wartość wskaźnika
Stronie Śląskie	30,27	Wąsosz	1,08
Podgórzyn	16,44	Międzybórz	1,08
Lewin Kłodzki	14,97	Góra	1,09

Analiza rozkładu przestrzennego wskaźnika syntetycznego w przypadku turystyki wiejskiej (ryc. 6) wskazuje na wyraźne zróżnicowanie regionalne. Wykształcony układ przestrzenny badanego wskaźnika w dużym stopniu nawiązuje do warunków naturalnych. Wysokimi wartościami wskaźnika syntetycznego charakteryzują się obszary wiejskie leżące w południowej, sudeckiej części Dolnego Śląska. W przypadku obu cech wyznacznikowych najwyższe wartości wystąpiły w gminach: Stronie Śląskie w powiecie kłodzkim i Podgórzyn w powiecie jeleniogórskim, dość wysokimi wartościami wskaźników cechowały się również inne gminy sudeckie: Lewin Kłodzki, Mysłakowice, Bystrzyca Kłodzka, Walim i Stoszowice, a także niektóre gminy podmiejskie, jak np. Kunice w powiecie legnickim. Gminy położone w nizinnej części Dolnego Śląska cechowały się z kolei niskim poziomem rozwoju funkcji turystycznej. Dotyczy to w szczególności gmin o typowo rolniczym charakterze, w których wysoka towarowość i relatywnie wysoka dochodowość rolnictwa (co związane jest z wysoką wartością wskaźnika waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej) nie skłania rolników do poszukiwania dodatkowych lub pozarolniczych źródeł dochodów, np. w agroturystyce. Cechy środowiska naturalnego sprzyjające rolnictwu (tzn. równinna

rzeźba terenu czy dobra jakość gleb i związany z nią mały udział lasów) nie sprzyjają też postrzeganiu obszaru Niziny Śląskiej jako atrakcyjnego turystycznie. Co ciekawe względnie niskim poziomem rozwoju funkcji turystycznej cechują się również gminy leżące na terenie Doliny Baryczy, Wzgórz Trzebnickich czy Borów Dolnośląskich, co świadczy o niewykorzystywaniu potencjału tych atrakcyjnych turystycznie obszarów.

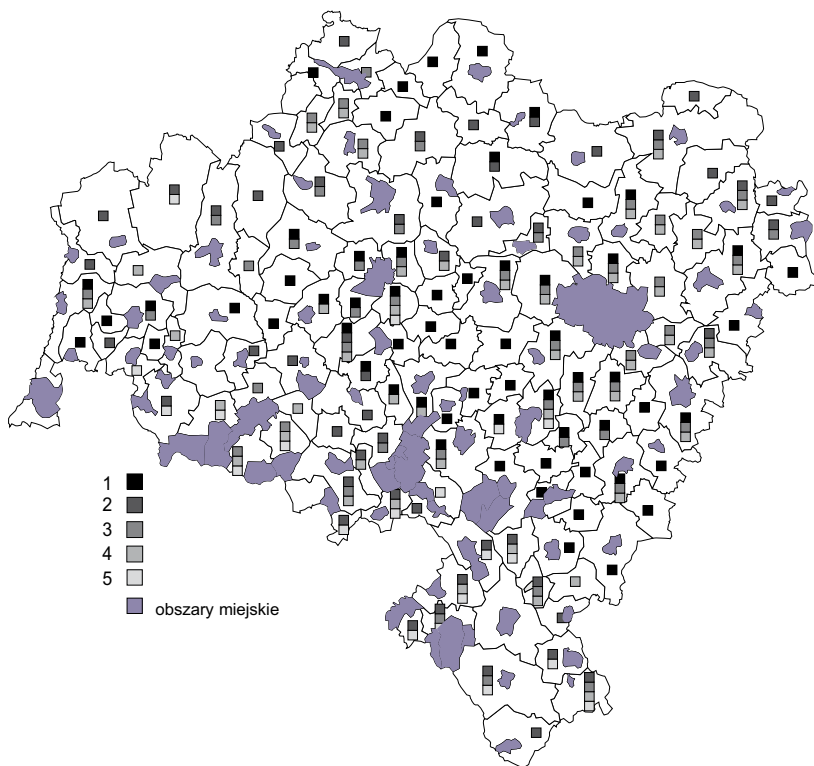

Ryc. 6. Wskaźnik syntetyczny dla kierunku: Turystyka wiejska

7. Specjalizacje rozwojowe obszarów wiejskich

Przeprowadzone analizy pozwoliły na określenie współczesnych kierunków rozwoju obszarów wiejskich woj. dolnośląskiego (ryc. 7). Poszczególne jednostki różnią się zarówno liczbą, jak i rodzajem specjalizacji. Największą liczbą specjalizacji (4) wyróżniają się gminy: Legnickie Pole, Męcinka, Sobótka i Stronie Śląskie. Cztery dolnośląskie gminy (Bogatynia, Gaworzyce, Kłodzko i Lubomierz) nie mają wyraźnie określonego kierunku rozwoju, a 62 gminy rozwijają się na podstawie jednej, dominującej specjalizacji. Mimo to dość duża liczba gmin posiadających minimum dwie specjalizacje (w sumie 67 jednostek, w tym 38 gmin z dwiema specjalizacja-

mi, 25 gmin z trzema specjalizacjami i 4 gminy z czterema specjalizacjami) może świadczyć o wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich na terenie woj. dolnośląskiego. Zjawisko to dotyczy w szczególności gmin podmiejskich, w których procesy suburbanizacji przyczyniają się do rozwoju aktywności gospodarczej, a w mniejszym stopniu również turystyki wiejskiej i intensywnego rolnictwa, zwłaszcza w strefie podmiejskiej Wrocławia [por. Głaz 2008]. Podobna sytuacja obserwowana jest też w gminach sudeckich, których rozwój związany jest głównie z turystyką wiejską, lokalną aktywnością gospodarczą i gospodarką leśną. Jednokierunkowy rozwój dotyczy z kolei gmin rolniczych w środkowej i wschodniej części Dolnego Śląska oraz gmin o położeniu peryferyjnym, tzn. obszarów wiejskich leżących na Przedgórzu Sudeckim i w północnej części województwa.

Ryc. 7. Kierunki rozwoju obszarów wiejskich woj. dolnośląskiego:
 1 – rolnictwo, 2 – gospodarka leśna, 3 – suburbanizacja, 4 – aktywność gospodarcza,
 5 – turystyka wiejska

Źródło: *Opracowanie własne.*

Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonych badań dotyczących kierunków rozwoju obszarów wiejskich Dolnego Śląska można zauważyć pewne prawidłowości:

- Województwo dolnośląskie jest obszarem zróżnicowanym pod względem kierunków rozwoju obszarów wiejskich, jednak zróżnicowanie to nie jest przypadkowe. Poszczególne regiony Dolnego Śląska obrały taką ścieżkę rozwoju, która pozwala im na wykorzystanie istniejącego potencjału (wynikającego w głównej mierze z uwarunkowań przyrodniczych). Dla centralnej i wschodniej części województwa jest to rolnictwo, dla gmin sudeckich turystyka wiejska i leśnictwo, a dla gmin podmiejskich suburbanizacja i rozwój aktywności gospodarczej.
- Wśród przebadanych 78 gmin wiejskich i 55 gmin miejsko-wiejskich (z wydzieleniem tylko obszarów wiejskich) nie było takiej gminy, która specjalizowałaby się we wszystkich pięciu obszarach, natomiast wyróżniono 4 gminy (Legnickie Pole, Męcinka, Sobótka, Stronie Śląskie) posiadające po cztery specjalizacje.
- W badaniu zostały wyróżnione 4 jednostki, które nie miały żadnej wyraźnej specjalizacji (Kłodzko, Lubomierz, Gaworzyce, Bogatynia). W przypadku dwóch ostatnich brak specjalizacji można wiązać z bliskością ośrodków przemysłowych, dla których stanowią one zaplecze mieszkaniowe, przy czym nie wynika to z procesów suburbanizacji.
- Należy podkreślić, że liczba specjalizacji lub jej brak nie musi oznaczać sukcesu lub problemów na polu społeczno-gospodarczym. Dobrym przykładem są gminy położone w centralnej i wschodniej części województwa, cechujące się wysoką jakością rolniczej przestrzeni produkcyjnej, dla których intensywne rolnictwo jest kluczowym rodzajem działalności, przyczyniającym się do rozwoju całego obszaru.
- W badaniach stwierdzono zależność między odległością od większych ośrodków miejskich a liczbą specjalizacji. Wynika z tego problem marginalizacji gmin położonych peryferyjnie (zwłaszcza na obszarze Przedgórze Sudeckiego i w północnej części województwa), co może przyczyniać się do wzrostu dysproporcji między poszczególnymi podregionami. W tej sytuacji w myśl zrównoważonego rozwoju obszaru wiejskich wymaga to wypracowania odpowiednich mechanizmów i instrumentów na poziomie programów operacyjnych, które pozwolą na zabezpieczenie obszarów wiejskich przed ich marginalizacją [por. *Kierunki...* 2010].
- Analiza kierunków rozwoju obszarów wiejskich woj. dolnośląskiego po akcesji Polski do Unii Europejskiej wykazała niewielką zmienność i pogłębianie się specjalizacji funkcjonalnej poszczególnych gmin. Dotyczy to wszystkich sfer działalności, w tym także rolnictwa, które pozostało kluczowym rodzajem działalności dla dolnośląskiej wsi. Ponadto, duże znaczenie ma obecnie rozwój działalności pozarolniczych na wsi, co świadczy o wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiej-

skich województwa. Dotyczy to w szczególności gmin podmiejskich, co wskazuje na istotę interakcji miasto-wieś.

Literatura

- Brezdeń P., Górecka S., Tomczak P., 2012, *Edukacja i rynek pracy Dolnego Śląska na tle uwarunkowań demograficznych*. Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, 22, Wrocław.
- Ciok S., 1995, *Zmiany ludnościowe i osadnicze w Sudetach*. Prace Instytutu Geograficznego, seria B, 12, Acta Universitatis Wratislaviensis, 1730, s. 51–64.
- Głaz M., 2008, *Wybrane aspekty wielofunkcyjności obszarów wiejskich w strefie oddziaływania Wrocławia*, [w:] *Problemy i metody oceny kontinuum miejsko-wiejskiego w Polsce*, W. Gierańczyk, M. Kluba (red.). Studia Obszarów Wiejskich, 13, s. 103–114.
- Kamińska W., 2011, *Aktywność gospodarcza osób fizycznych na obszarach wiejskich w Polsce*, [w:] *Obszary wiejskie. Wielofunkcyjność, migracje, nowe wizje rozwoju*, W. Kamińska, K. Heffner (red.). Studia KPZK PAN, LXXXIII, Warszawa, s. 103–127.
- Kierunki rozwoju obszarów wiejskich. Założenia do „Strategii zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa”*, 2010, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Leśnictwo*, 2014, GUS, Warszawa.
- Mayer M., Szymtke R., 2014, *Kształtowanie się stref podmiejskich wokół miast średniej wielkości (studia przypadków z regionu południowo-zachodniego)*, [w] *Zintegrowany rozwój obszarów wiejskich w świetle polityki Unii Europejskiej*, A. Jezierska-Thöle, M. Biczkowski (red.). T. 2, Wielofunkcyjność obszarów wiejskich, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 121–152.
- Miszewska B., 1989, *Zmiany zaludnienia Sudetów w okresie powojennym*. „Czasopismo Geograficzne”, 60(2), s. 135–145.
- Nowak E., 1989, *Metody taksonomiczne w klasyfikacji obiektów społeczno-ekonomicznych*. PWE, Warszawa.
- Opracowanie koncepcji systemowego wsparcia przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w ramach projektu pn. „Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich – diagnoza, kierunki, rekomendacje dla polityki rozwoju obszarów wiejskich” (raport diagnostyczny)*, 2014, ekspertyza wykonana pod kierownictwem J. Bańskiego, IGiPZ PAN, Fundacja na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa, Warszawa.
- Ratajczak E., 2012, *Potencjał gospodarczy przemysłów opartych na drewnie i perspektywy ich rozwoju*. GUS, Warszawa.
- Runge J., 2006, *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze*. Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

- Sołowiej D., 1992, *Podstawy metodyki oceny środowiska przyrodniczego człowieka*. Wyd. Naukowe UAM, Poznań.
- Strategia rozwoju obszarów wiejskich województwa dolnośląskiego*, 2000, Studia nad Rozwojem Dolnego Śląska, 5(12), Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, Wrocław.
- Szmytkie R., 2015, *Wiejska baza noclegowa powiatu kłodzkiego*. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły bankowej we Wrocławiu, 15(2), s. 245–260.